

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֵמְדָה יָמִים HEMDAT YAMIM

במדבר תשע"ו

פרשת שבוע

בין הגזרים – מברית בין הבתרים, דרך קריעת ים סוף ועד ליום ירושלים וחג השבועות, מסגולה לבחירה (חלק ד)

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

הקשר בין ברית בין הבתרים, קריעת ים סוף והמצווה להקים מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל הוכח בפרשות **קדושים**, **אמור**, **ובהר** האחרונות. הזכרנו גם שברית בין הבתרים נערכה בחברון, העיר בה בא לידי ביטוי הצד **הסגולי** של כנסת ישראל-עם ישראל-כלל ישראל.

רק בעליה השניה, בהיותו בן שבעים וחמש, אברהם "הופך" ל"שומר מצוות". הפעם הוא הולך ל"מקום אֲשֶׁר יִבְחַר" הקב"ה. בעליה זו התברר כי ירושלים הופכת להיות עיר הבחירה, המקום אליו יעלה עם ישראל לרגל, הוא: "המקום אֲשֶׁר יִבְחַר יִקְוֶה אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבֻטֵיכֶם לְשׁוּם אֶת שְׁמוֹ שֶׁם לְשָׁכְנוֹ תִדְרָשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה" (דברים י"ב ה). בסופו של דבר התברר שהארץ שאברהם נמשך אליה באופן סגולי, היא הארץ שהקב"ה בחר עבורו.

ננסה בדברינו השבוע להמשיך ולהעמיק בנושא, תוך התייחסות למפקדים המופיעים בספר במדבר, וכן ליום ירושלים שנציין ביום ראשון הקרוב ולחג השבועות שיחול שבוע אחריו.

המפקד הפותח את פרשתנו נערך "בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בְּשָׁנָה הַשְּׁנִית לְצֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (במדבר א' א). כארבעים שנה מאוחר יותר נערך שוב מפקד: "וַיְהִי אַחֲרֵי הַמִּנְפָּה... וַיֵּדְבַר מֹשֶׁה וְאַלְעָזָר הַכֹּהֵן אֹתָם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחוּ לְאֶמְרִי" (במדבר כ"ו א-ג).

בשני המפקדים מנו את "כָּל יִצְאָ צֶבֶא בְּיִשְׂרָאֵל" אבל כל אחד מהם נועד למטרה אחרת. המפקד השני התבצע כהכנה לכניסה לארץ ישראל המערבית, לפני המערכה הצבאית לכיבוש ארץ כנען והפיכתה לארץ ישראל. לעומת זאת, המפקד בפרשתנו עוסק בצבאות ד', כמו שמסביר רש"י במקום: "כשבא להשרות שכינתו עליהן מנאן. באחד בניסן הוקם המשכן, ובאחד באייר מנאם". החיילים במקרה זה קשורים בטבורם למשכן, לקדש הקדשים, לקדש ולחצר שסביבם. כל מחנה ישראלי צריך להחיל בקרבו את שני האלמנטים. כל מחנה מלחמה מחייב התנהגות שמשמעותה: "וְהָיָה מִחֲנִיף קְדוֹשׁ" (דברים כ"ג טו), כל מחנה מלחמה מיועד להבטחת עצמאותו של עם ישראל ואי שעבודו למלכות זרה. ליציאת מצרים הייתה מטרה כפולה:

א. קבלת התורה במעמד הר סיני כעם קדוש

ב. הגעה לארץ ישראל והורשתה, כלומר הקמת מדינה עצמאית בארץ ישראל.

ביום העצמאות אנו מציינים את המשמעות השניה, ביום ירושלים את המשמעות הראשונה.

אם נסתכל אחורה על המאורעות ועל השגחת ד', נגלה תהליך מאוד מעניין מבחינה רוחנית. קודם כל הוכרזה העצמאות ורק לאחר תשע עשרה שנים שוחררה ירושלים. במלחמת העצמאות נפל הרובע היהודי בידי הליגיון הבריטי ורק במלחמת ששת הימים שוחררו העיר המזרחית כולל הר הבית והכותל המערבי. רבים משלומי עם ישראל באו בטרוניה לדוד בן גוריון על שכביכול לא השקיע מספיק מאמצים במלחמה על ירושלים. עם הכרזת המדינה לקח על עצמו דוד בן גוריון אחריות עצומה. היה ברור שכל צבאות מדינות ערב יתקיפו את המדינה הצעירה וינסו להשמדה. הצבא החזק והמקצועי ביותר היה הליגיון הירדני שהונהג בידי קצינים בריטים בעלי ניסיון קרבי - בוגרי מלחמת העולם השניה, צבא שהיה מצויד במיטב הציוד של אותם ימים. גבולות 1947 היו בלתי ניתנים להגנה מפניו. אם הליגיון היה מפנה את מאמציו לביתור המדינה שזה עתה נולדה, כנראה שח"ו היה מצליח. בחסדי ד', הליגיון הפנה את מאמציו לכיוון ירושלים וכך ניצלה המדינה והעצמאות הפכה להיות עובדה קיימת. דוד בן גוריון בחסדי ד' החליט להשקיע את המאמץ הלאומי בהרחבת גבולות המדינה כדי לאפשר את מימוש הכרזת העצמאות, המחיר היה איבוד הרובע היהודי.

תשע עשרה שנה לאחר מכן הליגיון שוב תקף את ירושלים והפגיו אותה בתותחין, מה שאיפשר, בחסדי שמיים, לשחרר את ירושלים ולהכריז: "הר הבית בידנו". יום ירושלים הצטרף אל יום העצמאות.

שני המפקדים באו שוב לידי ביטוי מעשי בשטח. קריעת ים סוף בשביעי של פסח זכתה להצטרפותו של יום העצמאות, חג השבועות - יום מתן תורה זכה להצטרפותו של יום ירושלים.

זה היום עשה ד' נגילה ונשמחה בו.

לע"נ ר' אליהו כרמל ז"ל נלביע ח' באייר תשע"ו	לע"נ דוד צבי טרשנסקי ז"ל בנם של יצחק ונעמי הי"ו נלביע כ"ח באייר	לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג ז"ל	לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לע"נ מרת שרה ונגרובסקי בת ר' משה זאב ע"ה נלביע י' בתמוז תשע"ד	לע"נ הרב אשר וסרטייל ז"ל נלביע ט' בכסלו תשס"ט
--	--	--	---	--	--

לע"נ יחזקאל צדיק ז"ל, נלביע י"א באייר תשע"ו
מש' ארץ חמדה' אבלה על מותו של חברנו האהוב הרב ראובן אברמן זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה'
איש תורת אמת שגורה בפיו, מחנך דגול ואיש המעלה מכל הבחינות.
לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

חמדת הדף היומי

עזרה לאיש עסקים שנקלע לקשיי נזילות

הרב עקיבא כהנא

בין הסוגיות שלומדי הדף היומי יעסקו בהם השבוע נמצאת סוגיה העוסקת בעניין מתנות עניים (בבא קמא ז, א). שם הובאה ברייתא הקובעת, כי אם 'היו לאדם בתים שדות וכרמים ואינו מוצא למוכרו, מאכילין אותו מעשר עני עד מחצה'. הגמרא ניסתה להבין באיזה מקרה מדובר, שכן אם מדובר באופן שהוזלו כל הקרקעות, הרי שצריך לתמוך בו 'אפילו יותר', ואם מדובר שרק אדם זה אינו מצליח למכור את נכסיו ביוקר מכיוון שאנשים יודעים שהוא דחוק בכסף, אם כך, אולי 'אפילו קצת' גם לא יתנו לו. לכן צריך להסביר שמדובר במקרה שבו ישנה "הוזלה עונתית" וכולם ממתניים על מנת למכור את הקרקעות, אבל אדם זה אינו יכול להמתין על מנת למכור את הקרקעות, כיון שהוא דחוק בכסף, לכן אז נותנים לאותו אדם רק 'עד מחצה'.

רבו הפירושים לברייתא ולגמרא המבארת אותה, נתמקד בפירושי חלק מהראשונים:

לדעת רש"י בכל מקרה לא מדובר כאן על נתינת מתנות עניים וכספי צדקה לאדם שיש לו כסף מעל לתקרה שבה הוא נחשב כבר לעשיר, אלא השאלה היא איך לתמחר תמחור ריאלי את הנכסים שברשותו של אדם, ויש לו קשיים למכור אותם. גם **לדעת תוספות** (**ד"ה אי דאייקור**) מדובר בעני, והשאלה אם כשאדם גורם לעצמו להיות עני, האם יש מצווה לעזור לו, שאלה חשובה בפני עצמה, אך אינה נוגעת לנדון שאנו דנים בו.

לדעת הר"ף (שדעתו הובאה גם בדברי התוספות) מדובר כאן באדם עשיר, כלומר, שהנכס שלו שווה סכום גדול, אולי אפילו גדול מאוד. אלא שכיון שהוא לא יכול למכור את הנכס שלו במחיר סביר, נותנים לו כספי צדקה על מנת שיוכל למכור את נכסיו במחיר הראוי להם. נתינה זו מוגבלת עד למחיר חצי מהנכס שאותו האדם רוצה למכור.

לפי פירוש זה כתבו בתוספות (שם) שאם הסיבה שקונים ממנו בזול היא בגלל שיש לו מצוקת מזומנים, הרי שיש לתמוך בו אפילו ביותר מחצי שווי הנכס המדובר.

מדברי הרמב"ם (מתנות עניים ט, טז) נראה שהבין את הגמרא כהסבר הר"ף (רדב"ז וכסף משנה שם). **אמנם לדעת הכסף משנה** ישנה מחלוקת בין הר"ף לרמב"ם שלפי הר"ף ניתן לתת לאותו אדם מכספי צדקה עד שימצא קונה לנכס לפחות בחצי משוויו, ואילו לדעת הרמב"ם ניתן לתת לאותו אדם כספים, עד חצי משווי הנכס, אך בלי הגבלת זמן. (אמנם ב"ח בסימן רנג, חלק על דבריו, וסבר שאין מחלוקת בין הר"ף לרמב"ם)

מדברים אלו עולה, כי למרות שיש להפנות כספים המיועדים לצדקה, לאנשים שזקוקים לעזרה בסיסית, ניתן להפנות כספים אלו גם לצורך עזרה לאנשים שסובלים מקשיי נזילות, כלומר. לפי זה עזרה לעשיר המצוי בקשיי נזילות כדי שעסקיו לא יתמוטטו היא דבר חשוב לא פחות מצדקה לעניים. ניתן למצא סמך לכך מדברי רש"י על התורה (ויקרא כה, לה):

והחזקת בו - אל תניחהו שירד ויפול ויהיה קשה להקימו, אלא חזקהו משעת מוטת היד. למה זה דומה, למשאוי שעל

החמור, עודהו על החמור אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ, חמשה אין מעמידין אותו

כלומר, יש מצווה גדולה לתמוך באדם שעומד על רגליו, ולמנוע את נפילתו.

מדברים אלו למד גם החתם סופר (ב יורה דעה, רלט) שיש לתמוך באדם שיש לו כסף, אבל יש חשש שיפול, לפחות כמו שיש חובה לתמוך בעני נזקק שאין לו כסף.

יש הסוברים שיש לנהוג במידתיות, וכפי שכתב **ערוך השלחן (רנג, י)** במקרה של תמיכה כלכלית בגלל קשיי נזילות, יש לתת סכומים מצומצמים הייעודיים לעניין הבראת האדם, אך לא לתמוך בסכומים גדולים:

ודע דאף על גב דבאין לו מאתיים זוז {והוא נחשב עני} יכולים ליתן לו אפילו אלף זוז בבת אחת כמו שנתבאר. מכל מקום בזה שיש לו הרבה {כסף} אלא שאין יכול למוכרו עתה אין נותנין לו הרבה בבת אחת, אלא דבר יום ביומו.

והטעם פשוט: דכיון דבאמת עשיר הוא אלא שדחוק לזמן כמו שכתבנו אם כן איך ניתן לו הרבה שמא למחר ימצא למכור בשוויים, ולמה נקפח לעניים? ודיו להאכילו דבר יום ביומו, עד שימצא למכור בשוויין.

כלומר, יש להקפיד על מידתיות, וגם אם מפנים אליו כספים המיועדים לעזרה לעניים, יש לשים לב שאיננו מפנים כספים רבים מדי, ובסופו של דבר הוא ירוויח כפול.

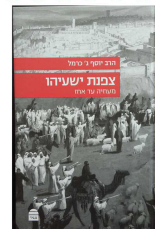
כמובן שבמקרים אלו יש להציע תמיכה על ידי קרנות הלוואה ללא ריבית שכן הכספים מוחזרים לציבור ולאחר מכן נעשה בהם שימוש ראוי.

סיכום: מהגמרא לפי פירוש הר"ף הרמב"ם והשלחן ערוך עולה שיש מקום לעזור ציבורית ליחידים ולעסקים שנקלעו לקשיים, ויכולים להפסיד כסף רב אם לא יעזרו להם, גם במחיר של עזרה לאנשים עניים. אך יש להתנהג במידתיות, ולראות שהם לא מתעשרים על חשבון העניים.

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעזיזה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עזיזה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה בהלכה

ייתלדו על משפחותם לבית אבותם

"הביאו ספרי יחוסיהם ועדי חזקת לידתם, כל אחד ואחד, להתייחס על השבט" (רש"י). אחרי הכל בוודאי נותרו עוד כמה ספיקות, כגון גרושה או אלמנה שנישאה בתוך 3 החודשים שאחרי גירושה או פטירת בעלה הראשון, וילדה. בספרות ההלכה נידונו כמה דרכים לבירור יחוסו של הבן שנולד. בגמ' יומא מובא שהמן שירד להם במדבר איפשר בדיקה כזו, שהרי ירד "עומר לגולגולת", ומי שאסף יותר מכך - היה העודף נמס. האמנם ניתן לברר ייחוסו של אדם באמצעים שמיימים כאלו, והרי אין נביא רשאי לחדש הלכה ואף לא לברר את המציאות, ו"לא בשמים היא"? בעל תוס' יוה"כ מבאר שהבירור נעשה בדרכי ההלכה הרגילות (עדות, חזקה, רוב), והאות מהמן נועד רק להוציא מלבם של המפקקים על הפסק.

בעל ספר חסידים מספר על "מופת" אחר: נטלו עצם מהמת, שלגביו התעורר הספק אם הוא האב; מילאו בשני ספלים דם מדמו של כל אחד מהמסופקים אם הוא בנו של אותו מת, וטבלו בהם את העצם - רק דמו של הבן האמתי נבלע באותה עצם. גם לגבי בדיקה זו היו שאמרו שהיא לא נועדה אלא כדי להראות לעיני העולם שהדין שנקבע ע"פ הבירורים הרגילים הוא דין אמת.

ומכאן לבירורים רפואיים בני ימינו, כגון בדיקת DNA. פוסקי זמננו דנו בהם, ואף לגביהם יש שכתבו שאין לסמוך עליהם, אלא במידה שהבירורים ההלכתיים תומכים בהם. ויש שכתבו שאפשר לסמוך על בדיקות אלו, שכן כל חוק טבעי שאין בו יוצא מן הכלל, הרי הוא ודאי מוחלט, ואפילו יעידו עדים נגד הדבר - יוחזקו הם כעדי שקר.

ע"פ הערך יחס בכרך כז

רפואה והלכה

פרשת במדבר

פדיון בכור

וְאֵנִי הֵנָּה לְקַוְוֹתֵי אֶת הַלְוִיִּם מֵתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תְּזוּזַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רְזוּם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם, כִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיוֹם הַכֹּתֵי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי לִי כָּל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאֲדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי ה' [במדבר ג יב-יג]

מתוך: א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה תשס"ו, כרך ו, ערך פדיון הבן, טורים 311 – 337

פרשנות המקרא

תלמוד בבלי, נזירות 7 ב: נמצאת אתה אומר בשלושה מקומות קדשו בכורות לישראל - במצרים, במדבר ובכניסתן של ישראל לארץ.

רש"י (שמות יג ב): 'פטר כל רחם' - שפתח את הרחם תחילה וכו'. 'לי הוא' - לעצמי קניתים על ידי שהכיתי בכורי מצרים.
רש"י (שמות יג יב): 'שגר בהמה' - נפל ששגרתו אמו ושלחתו בלא עתו, ולמדך הכתוב שהוא קדוש בבכורה לפטור את הבא אחריו, ואף שאינו נפל קרוי שגר כמו 'שגר אלפיד'. אבל זה לא בא אלא ללמד על הנפל, שהרי כבר כתב 'כל פטר רחם'. ואם תאמר אף בכור בהמה טמאה במשמע בא ופירש במקום אחר 'בבקר ובצאנך'. לשון אחר יש לפרש 'והעברת כל פטר רחם' בכור אדם הכתוב מדבר. 'פטר חמור' ולא שאר בהמה טמאה, גזרת הכתוב היא לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. ועוד ששייעו את ישראל ביציאתן ממצרים וכו'. 'תפדה בשה' - נותן שה לכהן ופטר חמור מותר בהנאה, והשה חולין ביד הכהן. 'וערפתו' - עורפו בקופיץ מאחוריו והורגו, הוא הפסיד ממונו של כהן, לפיכך יפסיד ממונו. 'וכל בכור אדם בבניך תפדה' - חמש סלעים פדיונו קצוב במקום אחר.

רש"י (שמות יג ב): 'פטר' - לשון פתיחה וכו'.

רש"י (שמות יג יב): 'והעברת' - הסירהו מבהמותיך ותנהו לכהן ויקריבו. 'שגר' - לשון שילוח מן הבטן

לבו עזרא (שמות יג ב): 'פטר' - פתיחת כמו ופטורי ציצים. והטעם הבן שפתח תחילה הרחם, ומילת רחם זרה כי משפט לשון הקודש שיפתח האות שהוא לפני אות הגרון.

רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג פרק לט: שהוא ליתן ראשית כל דבר להשם לחזק מידת הנדיבות ולמעט תאות המאכל וקניית ממונו וכו'. מפני שפחד מן המידות המפורסמות לכל מי שגדל בעושר ובנחת, רצוני לומר הבעיטה והגאווה ועזיבת הדעות האמיתיות, פן תאכל ושבעת וכו', וכבר ידעת גם כן חיזוק התורה לזכור המכות שחלו על המצרים תמיד וכו', ואמנם היות זה מיוחד בבקר ובצאן וחמור הוא מבואר, שאלו הם הבהמות הביתיות שמגדלים אותם בני אדם והם הנמצאים ברוב המקומות, וכל שכן בארץ ישראל וכו'.

רמב"ם (שמות יג ב): 'פטר כל רחם' - שלא רצה לקדש מן הבכורות כי אם בכור האם בלבד, לפי שבכור האב יש לו ספק מה שאין כן בבכור האם, וכן בכורות הבהמה שהיו מקודשים מן האם היו.

רמב"ם (שמות יג יב): 'והעברת' - הזכיר בזה לשון העברה, כלומר עברה תורת חולין מעליו לפי שנקבע בקדושה ממעי אמו.

ספר החינוך, מלווה יח: משורשי מצוה זו, שרצה השם לזכותנו לעשות מצוה בראשית פרינו, למען דעת כי הכל שלו, ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם יתברך בחסדיו. ויבין זה בראותו כי אחר שיגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פריו כבבת עינו, מיד נותנו להקדוש ברוך הוא, ומתרוקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו. ועוד לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם יתברך בבכורי מצרים שהרגם והצילנו מידם.

רש"י הירש (שמות יג ב): 'קדש לי כל בכור' - הבנים הבכורים יהיו איפוא נציגי ה', הנושאים, מטפחים ולוחמים עבור רצון ה' בקרב המשפחות, ואילו בכור בהמה יהיה ביטוי למסירת רכוש המשפחה לרצון ה' ולבעלותו. פעילות בכורי האדם וקידוש בכורי הבהמה יקשרו את הבתים והמשפחות אל הייעוד האלקי של כלל האומה וכו', הלכה זו המקשרת את קידוש הבכור ליפטר רחם, והפוסלת את הבא אחר נפלים מלהיות בכור לכהן מלמדת כי משמעות החוק היא ביסודו קידוש הרחם. הילד הראשון אם הוא ממין זכר לא נולד רק לביתו ולמשפחתו כי אם לה' בקרב ביתו משפחתו. ביסודו של דבר מוצהר בזה כי רחם האשה, שנעשה לרחם-אם על ידי ילד זה קדוש הוא לה', הוא וכל הילדים העתידיים לצאת ממנו וכו'. 'פטר' - לאפשר לצאת, גם לקבל רשות לצאת וכו'. לכאורה מתייחס 'פטר רחם' לילד, כשהוראתו המשולח מן הרחם, אולם אז היתה כל לידה בכלל ההוראה, לכן יש לפרש 'פטר' כמתייחס לרחם, וכמציין את פתיחתו של מקום שהיה נעול עד כה וכו'.

רש"י הירש (שמות יג ג): החמור בניגוד לסוס הוא הבהמה של חיי רווחה שלוים, החמור הוא בהמת המשא עבור נכסי ניידים. שלושת סוגי הבכור, בכור אדם, בכור בהמה טהורה ופטר חמור, מייצגים איפוא את האדם, מזונו ורכושו, קדושתם של אלה מסמלת את העמדת המשפחה, מזון המשפחה ורכוש המשפחה לרשות ה'.

* * *

האב חייב לפדות את בנו הבכור מן הכהן בחמשה סלעים [1]. פדיון בכור אדם היא מצות עשה מן התורה [2], וזו אחת מעשרים וארבע מתנות כהונה [3]. טעמים רבים נאמרו לעצם המצווה ולפרטי הלכותיה [4]. דיני פדיון הבן נתבארו באריכות בתלמוד [5], ובפוסקים [6], וכן התחברו מספר ספרים מיוחדים לנושא זה [7].

תינוק החייב בפדיון הבן הוא דווקא מי שהתקיימו בו התנאים הבאים: התינוק שפטר את רחם האשה, היינו שהוא הבכור לאמו, שיצא ראשון מפתח רחמה של האשה, ולא היה וולד שיצא לפניו דרך רחמה של האשה; התינוק הוא זכר גמור; התינוק הוא בר-קיימא; התינוק איננו בן כהן או לוי, והוא בכור לאמו הישראלית, שאיננה כהנת או לויה, ואף על פי שאינו בכור לאביו.

פרטי דינים

הבכור - זרכי לידתו

נחלקו הפוסקים בעניין הגדרת רגע הלידה המדויק, ומחלוקתם העקרונית נוגעת גם לצורך קביעת פטר רחם.

תינוק בכור לאם ישראלית, שנולד לאחר הזרעה מלאכותית, או לאחר הפריה חוץ-גופית - יש מי שכתב, שאביו חייב בפדיונו כרגיל ובברכה [8]; ויש מי שכתב, שיעשו את פדיון הבן בלא ברכה, ועדיף שיעשה הפדיון בשליחות בית דין, שימנה את האיש לעשות בשם את הפדיון [9].

אם האם היא כהנת או לויה, אף אם נזרעה שלא מבעלה - לא נתחללה, ופוטרת את בנה [10]. אם לא ידוע מי האב - הבן עצמו חייב לפדות את עצמו כשיגדל, ועדיף שבית דין יפדוהו בקטנותו על ידי זיכוי [11].

איש שנבדק ונאמר לו שאינו ראוי להוליד, ובא על אשתו ונולד בן בכור, אין מטילים ספק באבהותו לעניין פדיון הבן [12].

אשה שהקשתה ללדת, והוצרכו הרופאים להרחיב את פתח הנרתיק במספרים, מכל מקום הוולד נחשב כפטר רחם וחייב בפדיון [13].

בכור אדם שהוציאווהו מהרחם בעזרת מלקחיים, שהם מהווים חציצה בין ראש הוולד לבין רחם האם - יש אומרים, שהרי זה ספק בכור, ופטור מפדיון הבן, ואם רוצה להחמיר לפדותו, יפדנו בלא ברכה [14]. ולשיטה זו נחלקו הפוסקים בשיעור החציצה שבין הראש לרחם - יש אומרים, שאפילו אם רק מקצת הראש מכוסה, אין פודים אותו [15], יש אומרים שצריך שרוב הראש יהיה מכוסה [16], ויש אומרים שדווקא אם כל הראש מכוסה הרי זה חציצה [17]; יש אומרים, שגם אם חציצה בין הראש לרחם פוטרת מפדיון, מכל מקום חילוץ וולד בעזרת מלקחיים איננה בגדר חציצה פוסלת בגלל טעמים אחדים - כיוון שהדבר נעשה מחמת סכנה לאשה, אין היא מקפדת [18], או שחילוץ וולד בדרך כזו נחשב כדרך הולדה, ולכן אינו חוצץ [19], או שחיוב בפדיון הוא גם ביציאת כל הגוף, והמלקחיים אינם חוצצים שם [20]; ויש מי שכתב, שבבכור אדם אין כלל דין חציצה, ולכן חייב בכל מקרה בפדיון הבן [21]. אכן, בזמננו חילוץ התינוק במלקחיים נעשה כשהוולד נמצא בנרתיק, ולפיכך אין כלל חציצה בין ראשו לבין הרחם או צוואר הרחם, אלא בין ראשו לבין הנרתיק, וממילא לא שייך בזה עניין חציצה, והבכור הזה חייב בפדיון ובברכה [22].

תינוק שהוציאווהו מרחם אמו בעזרת שולפן-ריק - חייבים לפדותו כרגיל ובברכה [23].

תינוק שהרופא הכניס ידו לנרתיק והוציאו, חייב בפדיון [24].

וולד שיצא דרך הדופן, היינו שנולד בניתוח קיסרי, פטור מפדיון, שאין זה פטר רחם, וגם הבא אחריו פטור מפדיון [25]; והוא-הדין באשה שמתה בלידתה, והוציאו הוולד לאחר מותה, דינו כיוצא דופן, ופטור מפדיון [26]. ואף אם התחיל לצאת בפתח הרחם, ועקב סיבוכים הוצרכו להוציאו בניתוח קיסרי, אם לא יצא בשיעור הנחשב כילוד, הרי זה פטור מפדיון הבן [27].

הבכור - מחלות, מומים ומוות

בכור שחלה בתוך שלושים יום מהלידה, וביום שלושים ואחד הוא עדיין חולה, ואפילו הוא חולה מסוכן, חייב בפדיון הבן בזמנו, ואין ממתניים עד שיצא מכלל סכנה [28]. ואם אי אפשר להביאו בפני עשרה לטקס הפדיון בגלל מחלתו, ילך האב לבדו אצל העשרה, ויפדה את בנו [29].

תינוק בכור שחלה, ולכן נדחתה מילתו, והבריא ביום שלושים ואחד לחייו, צריך להקדים את המילה, ואחר כך לפדותו באותו יום [30]. אם לא הבריא גם ביום שלושים ואחד לחייו, יש לפדותו בזמנו, ויעשו המילה כאשר יבריא, ואין להשהות את הפדיון עד שיהיה ראוי למילה, שאין הפדיון תלוי במצות המילה, ומצווה הבאה לידך אל תחמיצנה [31].

אפילו אם נדחה פדיון הבן מזמנו, כגון שחל יום שלושים ואחד בשבת ונדחה ליום ראשון, יש לקיים מצות פדיון הבן כשאפשר, ולא להמתין עד שיבריא וימול [32].

תינוק שנמצא באינקובטור, יש לפדותו שם בזמנו ובברכה [33]. יש מי שכתבו, שהיינו דווקא בתינוק שכלו לו חודשיו, אף על פי שהוא חולה, אבל תינוק פג שנולד קודם זמנו ונמצא באינקובטור, יש להמתין ולפדותו בברכה רק אחרי שיצא מהאינקובטור, כי זה גמר עיבורו, וצריך להמתין שלושים יום אחר צאתו מהאינקובטור ואז לפדותו [34].

אב שהניח את תינוקו כשהוא חולה, יכול לפדותו שלא בפניו בחזקת שהוא חי [35].

תינוק שנמצא עדיין בבית חולים ביום הפדיון, והכהן מנוע מלהיכנס לבית החולים בגלל טומאת מת, יערכו את הפדיון בזמנו שלא בנוכחות הבן [36].

בכור שנולד נפל, היינו שנולד קודם זמנו, ואינו יכול להתקיים, גם אם הוא עדיין חי ביום שלושים ואחד, הרי הוא פטור מפדיון הבן [37]. אבל בזמנו, שיכולים להחיות פגים באינקובטור, אם חיו יותר משלושים ואחד יום, הרי הם חייבים בפדיון הבן.

תינוק שהוא טריפה, אם נעשה טריפה לאחר שלושים יום, הרי הוא חייב בפדיון; ואם נעשה טריפה בתוך שלושים יום, הרי הוא פטור מפדיון הבן [38]. עוד יש מי שחילקו בין תינוק שנולד טריפה, שאם חי ליום שלושים ואחד, אביו חייב בפדיונו, לבין תינוק שנעשה טריפה לאחר לידתו, שאביו פטור מפדיון [39].

יש מי שכתב, שתינוק שנולד טריפה, וניתחוהו הרופאים ורפאוהו בתוך שלושים יום, כך שבהגיע יום הפדיון הוא יצא מגדר טריפה, יש לפדותו בברכה [40]. ואם ביום שלושים הוא עדיין טריפה, אלא שהרופאים אומרים שבעבור כמה חודשים ניתן לתקן את המום המטריף, והוא יירפא - יש מי שכתב, שעדיף לחכות עד אחרי הניתוח, ואז לפדותו בברכה [41].

תינוק שהוא טריפה לאחר לידה, ובתוך שלושים יום - יש אומרים, שגם אם יכול לחיות חיים שלימים וקיימים, הרי הוא פטור לעולם מפדיון הבן [42]. לשיטה זו, תינוק שתחב לו הרופא מחט ללבו לצורך רפואתו, או שניתחוהו במעיו, אף על פי שכבר נתרפא ביום השלושים לחייו, פטור מפדיון הבן, ומכל מקום יפדוהו בלא ברכה, ובמתנה על מנת להחזיר [43]; ויש אומרים, שפדיון הבן לא תלוי בעצם ההגדרה של טריפה, אלא תלוי אם יכול לחיות במצבו הנתון, ולכן אפילו וודאי טריפה, אם יכול לחיות, הרי הוא חייב בפדיון הבן [44]. לשיטה זו, תינוק שתחבו לו מחט בלבו ונתרפא, או שעשו לו ניתוח במעיו והבריא, יש לפדותו בברכה [45].

בכור שהוא טומטום פטור מפדיון הבן, מפני שהטומטום ספק נקבה הוא, והמוציא מחברו עליו הראיה [46]. אם נקרע ונמצא זכר - אם נקרע קודם שלושים יום, אביו חייב בפדיונו, ואם נקרע לאחר שלושים יום, האב פטור, אבל הבן חייב לפדות עצמו כשיגדיל [47]. שאלה זו תלויה אם טומטום הוא ספק זכר ספק נקבה, או אם טומטום הוא בריה בפני עצמה [48].

מת הבכור בתוך שלושים יום, ואפילו ביום שלושים ללידתו, ואפילו היה ידוע שכלו לו חודשיו, וכן אם נהרג הבכור בתוך שלושים, בכל אלו פטור האב מפדיון הבן [49].

מת הבכור לאחר שלושים יום, האב חייב לפדותו [50], משום שהחיוב הוא מצד שכבר נשתעבדו נכסי האב למצווה זו עוד בחייו הבן, ולא משום שהחיוב חל לאחר מיתתו [51]. לעניין זה אין מחשבים את שלושים הימים מעת לעת, אלא שביום השלושים ואחד בבוקר חייב בפדיון, גם אם לא נשלמו השעות מעת לידתו [52].

בכור שחלה בתוך שלושים יום, או שהיה גוסס, או שאמדוהו למיתה, או שהוציאווהו להורג, וחי לאחר שלושים יום - יש אומרים, שחייב אביו בפדיון הבן [53]; ויש אומרים, שהוא פטור מפדיון, ויפדוהו בלא ברכה, ובמתנה על מנת להחזיר [54].

כאשר פודים בכור לאחר מותו, יברך האב על "על פדיון בכורי ישראל" [55], היינו שלא יברך "על פדיון הבן", או "על פדיון בכור", שלשון זו משמע שהבכור עדיין חי. ולעניין ברכת שהחיינו נחלקו הפוסקים - יש אומרים שיברך [56]; יש שהסתפקו אם יברך [57]; ויש שהכריעו שלא יברך [58]. וכשפודה את הבכור המת אומר לכהן "בני בכורי שילדה לי אשתי מת ושבק חיים לכל ישראל, הילך חמש סלעים שנתחייבתי ליתן לכהן בפדיונו" [59], והכהן נוטל את כסף הפדיון, ואומר "כסף זה בפדיון בנך בכורך שבקבר", ומברך את האב (ולא את הבן), ואומר שהשם יברכהו ויקיים בו מקראות של ברכה [60].

פדיון הבכור המת צריך להיות קודם הקבורה, אבל אם כבר קבורה, לא נפטר האב מחיוב הפדיון [61]. האב רשאי לעשות סעודה לכבוד פדיון בכורו המת לאחר שבעת ימי האבלות, וסעודה זו היא סעודת מצווה [62], ומכל מקום יפדה את הבן הנפטר מיד, אף על פי שאת הסעודה יעכב עד אחרי שבעת ימי האבלות [63].

תינוק הבא אחרי וולדות שונים

הבא אחר נפלים, היינו שהאם הפילה נפל, בין שנולד חי ובין שנולד מת [64], ואחר כך נולד בן זכר בר-קיימא, הבא אחריו אינו בכור לפדיון, מכיוון שהנפל כבר פטר את הרחם. דין זה הוא דווקא בנפל כזה שאמו טמאת לידה, אבל אם הפילה נפל שאין אמו טמאת לידה, הבא אחריו חייב בפדיון. לפיכך, המפלת שפיר מלא מים, מלא דם, או מלא גוונים, או המפלת כמין דגים וחגבים שקצים ורמשים, או המפלת לפני ארבעים יום להריון, הבא אחריהם חייב בפדיון [65]. וכן שפיר שאין איבריו מרוקמים, אינו פוטר את הבא אחריו [66]. והוא-הדין באשה שהפילה וולד שגולגולתו אטומה, שכיוון שאינה טמאת לידה, הבא אחריו חייב בפדיון [67].

לעומת אלו, המפלת חתיכת בשר בצורת סנדל [68], או שליא, או שפיר מרוקם, היינו שיש בנפל צורת אדם, הבא אחריהם אינו בכור לפדיון [69]. המפלת כמין בהמה חיה ועוף, כיוון שאין בו מצורת אדם, הבא אחריו הוא בכור לפדיון [70]. ואף בזמן הזה, למרות שאין אנו בקיאים בצורת נפלים לעניין טומאת לידה, היינו דווקא משום חומרת איסור נידה, אבל מכל מקום אין לפטור הבא אחריהם מפדיון הבן, שהוא חיוב ממון [71]. ואם יש ספק בצורת הוולד אם הוא מאילו הגורמים לטומאת לידה אם לאו, הבא אחריו חייב בפדיון, שיש להעמיד האשה על חזקתה שעדיין לא נפטר רחמה [72].

הפילה נפל שיש ספק אם נתרקמו איבריו - יש אומרים, שמעמידים אשה על חזקתה שלא נפתח רחמה, והנפל בחזקת שלא נתרקמו איבריו, ולפיכך הבא אחריו הוא בכור לפדיון [73]. ולשיטה זו לעניין ברכה על הפדיון - יש הסוברים שיפדוהו בברכה, ויש הסוברים שאמנם מעיקר הדין חייב בפדיון, אבל יפדוהו בלא ברכה [74]. ולעניין ברכת שהחיינו - יברך הכהן, ויוציא את אבי הבן [75]; ויש מי שכתב, שעדיף לברך שהחיינו על פרי חדש או על בגד חדש, אך אין צורך לטרוח על כך [76]; ויש אומרים, שרוב המפילות וולד מרוקם הן מפילות, ויש כאן רוב נגד חזקה, ואין להוציא ממון מספק, ולפיכך פטור מפדיון [77]. ולשיטה זו - יש הסוברים שאמנם מעיקר הדין הבא אחריו פטור מפדיון, אבל הרוצה להחמיר, יפדה בלא ברכה [78].

ויש מי שכתבו, שדווקא אם בדקו את הנפל, וראו שאין בו ריקום איברים, הבא אחריו חייב בפדיון, ואפילו בזמן הזה, אף שאין אנו בקיאים בריקום איברים, היינו דווקא לעניין חומרת איסור נידה, אבל לא לעניין פדיון הבן; אבל אם לא בדקו את הנפל, או בדקו

והיה ספק אם היה בו ריקום איברים אם לאו, הבא אחריו פטור מפדיון, והרוצה להחמיר יפדהו בלא ברכה על הפדיון, וללא ברכת שהחיינו, ועל מנת להחזיר את דמי הפדיון [79].

יש אומרים, שבדיקת ריקום האיברים צריכה להיעשות דווקא על ידי חכמים ובקיאים בעניין, ובכלל זה גם נשים חכמניות ובקיאיות [80], ויש שהצריכו גם לשאול מורה הוראה ביחס לאופן הבדיקה והתאמתה לגדרי ההלכה [81]; ויש מי שכתב, שדווקא בעדות נשים נחלקו הפוסקים, אבל בעדות רופא מומחה אולי יודו כולם שיכול לברך בשם ומלכות [82]; ויש הסבורים, שאין צורך בבקיאים דווקא, או במורי הוראה, אלא שהריקום צריך להיות דבר הניכר לעין, ואף הנשים נאמנות על כך, ואפילו אשתו [83].
אם הפילה בתוך ארבעים יום, לכל הדעות נחשב עובר זה בוודאות כנפל שלא היה בו ריקום איברים, שהרי התלמוד מתייחס אליו כמים סתם [84], ולפיכך הבא אחריו חייב בפדיון [85]. ומאידך, אם הפילה אחרי שכבר הוכר עובר, היינו אחרי שלושה חדשי הריון, לכל הדעות נחשב עובר זה כנפל שהיה בו ריקום איברים, והבא אחריו פטור מפדיון [86], אם כי גם בנפל לאחר חודשי הריון מתקדם יכול להיות שלא נרקמו איבריו, כגון שלא התפתח כראוי ברחם, ובמקרה כזה שהתברר שלא נרקמו איבריו לא יפדהו, ואם יש ספק אם נרקמו איבריו, יפדהו בלא ברכה, ובמתנה על מנת להחזיר [87].
בזמננו שאפשר לברר את מצבו של העובר ברחם אמו על ידי מכשירי על-שמע, ולבדוק אם יש ריקום איברים, יכולים לסמוך על בדיקה זו גם קודם שלושה חודשי הריון, והבא אחריו פטור מפדיון [88]. וכן להיפך, אם בדיקת על-שמע הדגימה ששק השפיר ריק, ואין בו עובר, אף אם הפילה לאחר ארבעים יום, פודים את הבא אחריו בברכה [89]. כך שמחלוקת הפוסקים היא בעיקר ביחס לעובר שנפל בין יום ארבעים להריון לבין שלושה חודשי הריון.
יש מי שכתב, שאם נולד עובר לאחר ארבעים יום כשהוא ממוסמס לגמרי וללא ריקום איברים, אף שהרופאים אומרים שהוא היה מרוקם איברים אלא שנשתהה ברחם ונתמסמס עד שנולד, אין שומעים להם, ויש להחשיב העובר הזה כמי שלא נתרקמו איבריו, ולכן הבא אחריו פודים בברכה [90].

מי שהפילה וולד לאחר ריקום איברים בעת שחייתה חיים חילוניים, ואחר כך חזרה בתשובה, ונישאה וילדה בן - יש אומרים, שאינה מחוייבת לגלות לבעלה על ההפלה, ואף שמצד הדין אין הבעל מחוייב בפדיון הבן, מכל מקום נדחה חשד גזל ועניין הברכה שלא לצורך, כדי לשמור על שלום בית, וכדי למנוע בוש משום כבוד הבריות, ודבר זה מותר הן לאשה עצמה, והן לאחרים היודעים על כך, ובלבד שאין הבעל עצמו יודע על כך, שאז אסור לו לברך לשווא [91]; ויש מי שכתב, שמחוייבת לגלות לבעלה, כדי למנוע ברכה לבטלה, גם אם ייפגע על ידי זה שלום הבית [92].

וולד שיצא מחותך איברים, הרי הוא כילוד, והבא אחריו אינו חייב בפדיון [93]. ואם יצא הראש מחותך - יש אומרים, שאף אז פטור את הבא אחריו, אלא שצריך שיצא כל הראש [94]; ויש אומרים, שאם הראש מחותך, אינו פטור את הבא אחריו מפדיון [95].

וולד חי הבא אחרי נפל שאינו בר-קיימא וגם נולד בניתוח קיסרי - יש אומרים, שהשני נחשב כבכור לענין פדיון הבן [96]; ויש אומרים, שהשני פטור מפדיון הבן, ויפדהו מספק בלא ברכה, ובמתנה על מנת להחזיר [97].

מי שנתעברה מחוץ לרחם, בשחלות או בחצוצרות, והוציאו את הוולד, ואחר כך ילדה בן, הרי השני הוא בכור וחייב בפדיון הבן, ואפילו הגיע הראשון לריקום איברים, שאין הראשון בגדר פטר רחם, ואפילו אם הוציאוהו דרך הרחם, אין זה וולד שעומד לריקום מלא, אלא הוא מעיקרו עומד להפסד [98].

בכור בתאומים

מי שהוציא ראשו תחילה הוא הבכור, אף אם הכניס ראשו, והשני נולד בסופו של התהליך ראשון, אבל אם עדיין לא הוציא רוב ראשו, והשני נולד קודם, השני הוא הבכור לפדיון [99].
אם המיילדת מעידה על זכר מסויים שנולד ראשון מתאומים, הרי היא נאמנת [100].

מי שביכרה וילדה תאומים, זכר ונקבה, ולא ידוע מי מהם יצא ראשון, אין חיוב פדיון, שמא הנקבה יצאה ראשונה, ובספק ממון הכהן המוציא חייב להביא ראיה; וכן מי שביכרה וילדה שני זכרים, ולא ידוע מי יצא ראשון, ומת אחד מהם בתוך שלושים יום אין פודים, שמא הבכור הוא שמת, והמוציא מחברו עליו הראיה, ובמקרה זה גם האב וגם הבן עצמו פטורים מפדיון [101]; וכן בתאומים שנולד הראשון נפל, הבא אחריו אינו חייב בפדיון [102]. וכן אם נולדו שני זכרים ונקבה, ואין ידוע מי נולד ראשון, אין חיוב פדיון, שמא הנקבה יצאה ראשונה, ובספק ממון הכהן המוציא חייב להביא ראיה [103]; אבל אם שני הזכרים קיימים, חייב לפדות מן הכהן אחד מהם, אף על פי שאין ידוע איזה מהם הוא הבכור [104].

נפל בן שמונה חדשים שיצא חי, או בן תשעה חדשים אפילו יצא מת, אם יצא ראשו וחזר, ואחר כך נולד אחיו, אין השני חייב בפדיון הבן [105]. אבל בן שמונה מת שיצא ראשו - יש אומרים, שהשני חייב בפדיון הבן [106]; ויש אומרים, שאין לחלק בין אם יצא חי או מת [107].

שתי נשים של שני אנשים, שכל אחת מהן ילדה לראשונה בן זכר, ונתערבו הבנים, שניהם חייבים בפדיון [108]. ואם אחת מהן כבר ילדה קודם, ורק אחת ביכרה, בעלה של המבכירה חייב בפדיון, והשני פטור [109].

תאומי סיאם נולדים בימינו תמיד בניתוח קיסרי, ולפיכך אין פודים אותם [110].

דינים הנוגעים לאב

אב אילם, ששומע ואינו מדבר, חייב לפדות את בנו, ואחר יברך במקומו את ברכת הפדיון [111]. ולענין ברכת שהחיינו - יש מי שכתב, שעדיף שאחר יקח פרי חדש או בגד חדש, ויברך שהחיינו במקום האב [112]; ויש מי שכתב, שהכהן יברך שהחיינו [113].

אב שמינה שליח לפדות את בנו, וכשהגיע זמן הפדיון היה האב גוסס או שנשתטה - יש אומרים, שעדיין שליחותו עליו, ויכול השליח לפדות את הבן; ויש אומרים, שבטלה השליחות, ואינו יכול לפדותו [114].

המאמץ תינוק, אם ברור שהוא בכור לאמו הביולוגית, וברור שלא נפדה - יש מי שכתב, שהאב המאמץ חייב לפדותו בברכה, אפילו אם יש ספקות כגון שמא הפילה אמו ילד קודם, או שמא האם בת כהן או בת לוי [115].

[87] הגרש"ז אויערבאך והגר"ש ואזנר, הובאו דבריהם בסי' אוצר פדיון הבן, פ"א הע"י יט; שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' תקעא. וראה בשו"ת טוטו"ד מהדו"ג ח"ב סי' קלג, ושו"ת שערי צדק חיו"ד סי' קעז, ושו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' קיא - שדנו בנפלים לאחר שלושה חודשי הריון, ומכל מקום פטרו הבא אחריהם מפדיון; [88] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בסי' אוצר פדיון הבן, פ"א הע"י יט; הגר"ש ואזנר, הובאו דבריו בסי' פדיון הבן כהלכתו, פ"ב הע"י 38; [89] שו"ת מעשה חושב ח"ד סי' מ, אות ד; [90] שו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' שלא; [91] שו"ת רב פעלים ח"א חאבהע"ז סי' ב; שו"ת באר משה ח"ח סי' רלז; שו"ת בנין אב ח"ב סי' נד-נה; שו"ת יביע אומר ח"ח חיו"ד סי' לב; [92] הגר"ש אלישיב, מוריה, אלול תשנ"ח, גליון א-ב (רנג-ד); [93] בכורות מו א; רמב"ם בכורים יא טו; טוש"ע יו"ד שה כב-כג; [94] רמב"ם איסורי ביאה יו; טוש"ע יו"ד קצד י (לענין טומאת לידה); [95] רש"י בכורות מו א ד"ה מחותך; ר"י קורקוס על רמב"ם בכורים יא טו. וראה נידה כט א, שענין זה הוא מחלוקת אמוראים; [96] ח"י רעק"א על ט"ז יו"ד סי' שה סק"כ; סדרי טהרה על מסי' נידה ד' כו; שו"ת הר צבי חיו"ד סי' רמט. והיינו, שדווקא יוצא דופן בן קיימא, או נפל שאינו בר-קיימא שנולד בדרך רגילה פוטרים את הבא אחריהם, אבל אם מצטרפים שני הדברים, גם נפל וגם יוצא דופן, אינו פוטר את הבא אחריו; [97] מהר"ש"א נידה כו א; סדרי טהרה יו"ד סי' קצד סקכ"ז (וסותר לחידושו על נידה - ראה הע"י קודמת); שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' נ (ובוודאי אם הראשון חי זמן קצר ואחר מת, עיי"ש); ילקוט יוסף שובע שמחות ח"ב סי' שה סק"יט. וראה במהרי"ט אלגאזי בכורות פ"ב אות כד, שנשאר בספק בדין זה, אם כי דן בנקיבה נפל שיצאה דרך הדופן, ולא ברור אם מסתפק גם בזכר באותם תנאים; [98] שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רלט; הגר"י נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שה סק"ה; [99] טוש"ע שם כב; [100] ערוה"ש יו"ד שה סז; [101] רש"י בכורות מח א ד"ה האב; [102] טוש"ע יו"ד שה כב. ולכאורה יש להקשות, שהשני פטור ממילא כי גם הוא נפל, אלא אם כן היה רווח גדול בין לידת הראשון לשני, והוא דבר לא מצוי, וי"ל; [103] שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חיו"ד סי' כז אות ח; [104] בכורות מח א; רמב"ם בכורים יא כ; טוש"ע יו"ד שה כה. וראה שם, עוד חילוקי מצבים של לידות שונות לנשים שונות. וראה משלי"ם ביכורים יא כ-ל - סיכום המצבים השונים; [105] בכורות מו א, מחלוקת; רמב"ם בכורים יא יד; טוש"ע יו"ד שה כב-כג; [106] טוש"ע שם; סדרי טהרה יו"ד סי' קצד סקכ"ג; [107] ביאור הגר"א יו"ד שם סק"יט; [108] בכורות מח ב; רמב"ם בכורים יא כא; טוש"ע יו"ד שה כט; [109] בכורות שם; רמב"ם; טוש"ע שם לא; [110] נשמת אברהם חיו"ד סוסי"ה שה; [111] שו"ת חמדת אפרים חיו"ד סי' מה; [112] אוצר פדיון הבן פ"ח סי"ב, והע"י מ; [113] שו"ת משנה הלכות ח"ב חיו"ד סי' רלב; [114] ראה סי' פדיון הבן כהלכתו, פ"ז סמ"ה, על פי מחלוקת הרמב"ם גירושין ב טו, והטור אבהע"ז סי' קכא. וראה שם סמ"ז, אם נתן דמי פדיון בתוך שלושים על מנת שיחול הפדיון לאחר שלושים, וכשהגיע זמן הפדיון נשתטה האב, או שהיה גוסס - אם הבן פדוי או לא; [115] הרב ש. דוד, תחומין, כא, תשס"א, עמ' 392 ואילך; [116] ליקוטי פנחס סק"י. וראה להלן במומים מיוחדים; [117] מנ"ח מ' תקו; [118] שו"ת חלקת יואב מהדו"ק חאבהע"ז סי' ג. והוא תלוי במחלוקת הח"י"ם והבית מאיר אבהע"ז סי' ה סק"א, אם כהן שהוא פצוע דכא אין לו כלל קדושת כהונה והוא כזר, או שרק נתחלל מקדושת הזיווג; [119] מנ"ח מ' שצב.

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ט)

Munich, Germany

מינכן, גרמניה
אדר תשע"א

חזקת יהדות של אדם שנימול בגרמניה בשנות השואה

שאלה

אדם המתגורר כבר שנים רבות בעירנו פנה אליי בשאלה: הוא נולד בשנת 1939 בברלין לאימא יהודייה שבגיל צעיר התנצרה יחד עם הוריה מסיבות חברתיות וכלכליות, ולאבא נוצרי-גרמני. מכיוון שאביו היה קצין בצבא הגרמני הוא הצליח להבריח אותנו ואת אמו לכפר מחוץ לברלין ושם הם התחבאו במהלך המלחמה. כבר כילד התייחסו אליו תמיד בחשדנות מתוך טענה שלאמא שלו יש רקע לא ארי. בגיל צעיר סיפרה לו דודה את הסיפור המשפחתי והוא החליט להזדהות עם הצד היהודי שבו. הוא מהול (מלו אותו כשהוא היה תינוק), הוא נשוי לאשה לא יהודייה ויש לו ממנה שלושה ילדים. אף על פי כן, יש לו מזוזה בבית. הוא מאוד מזוהה עם התנועה הרפורמית אבל עם זאת חובש כיפה גדולה וזקן מעטר את פניו והוא מרגיש קשור מאוד לעם היהודי. הוא חשב פעם על גיור של אשתו אבל לא יצא מזה כלום. הוא מעוניין כיום להצטרף לקהילה ואף לעלות לארץ.

כל המסמכים המשפחתיים נעלמו בשואה חוץ מדרכון של סבו (אבא של אמו) פאול פלוני, שעליו טבועה האות J. הוא יודע גם שאמו הייתה רשומה אצל הגרמנים כ"שרה" (כידוע הנאצים ימ"ש נתנו לכל אישה יהודייה כינוי זה). האם הנתונים הללו מספיקים בשביל להכיר ביהדותו?

צריך לציין שאשתו הנכרייה וילדיו כלל לא מעורבים בתהליך ומדובר רק על הכרה ביהדותו שלו וההשלכות הנובעות מכך (קבר ישראל וכיוצא בזה). מתוך שיחתי עמו חשתי ששירוב בהכרה ביהדותו תפגע בו קשות דווקא בשל היותו ניצול שואה, ולכן אני חושב שיש מקום לסמוך על סיפורו, ובייחוד שאין כאן אינטרס נסתר וההשלכות אינן הרות גורל.

תשובה

אדם זה נאמן שהוא יהודי¹ הואיל והוא נימול בילדותו בגרמניה בשנות השואה².

¹ עיין שו"ת במראה הבזק חלק א סי' פב-פג.

² כתבו הר"ן והריטב"א בחידושיהם לפסחים (ג ע"ב): "מי שבא לפנינו ואמר: 'ישראל אני', נאמן. ואין צריך להביא ראיה על כך". כן כתבו גם התוספות (שם ד"ה ואנא), התוספות ביבמות (מו ע"א ד"ה במוחזק), הרמב"ן והרשב"א ביבמות (מו ע"ב ד"ה מי שבא). בדעת הרמב"ם התלבט המגיד משנה (הלכות איסורי ביאה כ, ה) אם יש נאמנות על יהדות גם להשיאו אשה או שמא אין נאמנות על יהדות לדין זה. ועיין בתשובת הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' תעג) שם מוכח שהרמב"ם סובר שגם בחוץ לארץ במקום שיש רוב גוים אדם נאמן על יהדותו בלא שום ראיה.

אך הבית שמואל (סי' ב ס"ק ג) חשש לדעת הרמ"ה, שכל מי שאין משפחתו ידועה לנו – אין אומרים שהוא בחזקת כשרות כי חוששים שמא הוא ממזר או עבד. עוד כתב הבית שמואל (סי' ג ס"ק ג) שכן היא דעת הרמב"ם והשולחן ערוך. ובשער המלך (הלכות אישות כ, ה) דחה את ראית הבית שמואל מדברי הרמב"ם והשולחן ערוך. אך בבאר היטב (אבן העזר סי' ב ס"ק ד) כתב בשם ספר בית הלל: "מי שבא מארץ אחרת הן איש או אשה או בחור או בתולה או אלמן או אלמנה צריך ראיה שהוא ישראל. ואף שמתנהגים כדת ישראל ומדברים כלשונו ויודעים בכל טיב היהודים, אף על פי כן צריכין ראיה. וכן הוא תקנות מדינות ליטא, שאין לסדר שום קידושין אלא

אם כן שיש לו ראייה שהוא ישראל ומאיזה משפחה". גם בערוך השולחן (שם סי' ב ס"ק יג) פסק: "ולכן מדינא פשיטא שיש להיזהר שלא להתחתן באיש שאינו ידוע לנו, וכן באשה שאינה ידועה לנו". אמנם הב"ח (יו"ד סי' רסח), הש"ך (שולחן ערוך יו"ד שם ס"ק כא), שו"ת האלף לך שלמה (אבן העזר סי' טו), הבית מאיר (אבן העזר סי' ב סעי' ב) והחזון איש (אבן העזר סי' ב אות כ) פסקו במפורש שאדם נאמן על יהדותו גם אם אין לו חזקת משפחה. וכן מעיד הר"ן (כתובות י ע"ב בדפי הרי"ף): "ומעשים בכל יום שמשיאין אשה בכל מקום אף על פי שאין מכירין אותו ומחזיקין אותו בחזקת ישראל כשר".

כמה טעמים נאמרו לדין זה:

א. התוספות ביבמות (מז ע"א ד"ה במוחזק) והרא"ש ביבמות (פרק ד סי' לד) הסבירו שהנאמנות היא מדין רוב, שכן "רוב הבאין לפנינו בתורת יהדות ישראל הם". דהיינו רוב הבאים לפנינו ואומרים שהם יהודים – הם באמת כאלה. יש לדון אם לטעם זה נוכל לסמוך על רוב זה בנידון דידן, שכן באחיעזר (חלק ג סי' כז) ובאגרות משה (אבן העזר חלק א סי' ח) כתבו כדבר פשוט שאין להאמין למי שמוחזק לכרי על יהדות מהסברה שרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם. אך יש לעיין בדעת האגרות משה, שכן בתשובת אחרת (אבן העזר חלק א סי' ו) הוא פסק לגבי אישה שהעידה בפני בתה וחתנה על יהדותה שאף שאין שום ראיה על יהדותה פרט לדבריה, היא נאמנת, מכיוון שרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם "משום דעכו"ם לא יאמרו על עצמם שהם ישראלים בכל המדינות, שידוע שרובא דרובא דהעכו"ם, ואולי כולם, הם שונאי ישראל ומתביישים לומר שהם ישראלים, וכל שכן באשה שהיא נשואה לעכו"ם, שאם היא גם כן עכו"ם לא תאמר על עצמה שהיא ישראלית, ויש להאמינה למה שאמרה שהיא ישראלית". ונראה שהוא הבין שהאפשרות לפסוק על פי הרוב תלויה בסברה, במקרה שבו ההצהרה על היהדות תלויה במסירות נפש יש לטוען נאמנות מדין רוב גם אם הוא היה מוחזק נכרי, אך במקרה שבו הטוען מוחזק כנכרי ואין שום סיבה המעידה על נאמנותו של הטוען – אין להאמינו מהטעם שרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם. עיינו עוד בהערה הבאה.

עוד יש לבאר ש"רוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם" הוא "רובא דליתא קמך", ומקורו אינו מבדיקה סטטיסטית אלא מהבנת המציאות. לכן מובן מדוע התוספות הניחו בדעתם שרוב מי שיבוא לפנינו בתורת יהדות הוא יהודי, כי בסברה אף גוי בזמן בעלי התוספות ובמקומם לא יגיד שהוא יהודי. זאת משום שמצב היהודים בתקופתם היה בכי רע, וכן סתם יהודי היה ניכר במנהגיו ובשפתו. בעקבות כך דנו הפוסקים אם במקרים מסוימים הורע הרוב שהבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם. נביא כמה דוגמאות לכך.

הפוסקים נחלקו אם אומרים שרוב הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם אם הטוען אינו מחזיק בשום מנהגי יהדות. בשו"ת היכל יצחק (אבן העזר סי' יז) כתב שרק אם דעתו מתיישבת עלינו שהוא יהודי כי הוא נוהג מנהגי ישראל הוא נאמן. וכן כתבו בשם הגרז"ן גולדברג בספר אורחות משפט (עמ' שסא).

לעומת זאת החזון איש (אבן העזר סי' ב אות כ) פסק שגם בימינו מאמינים למי שבא וטוען שהוא יהודי, ומשיאים לו אישה בלי בדיקה, אף שלא כל הבאים לפנינו היום מחזיקים במנהגי יהדות.

ר' חיים מוולוז'ין זצ"ל כתב בשו"ת חוט המשולש (סי' ה) שמי שבא בתורת יהדות ואינו יודע לדבר בלשון יהודית (אידיש) אינו נאמן, משום שההיגיון מורה שרוב מוחלט של היהודים יודעים אידיש, ואם הוא אינו יודע, הורע הרוב של הבאים לפנינו בתורת יהדות ישראל הם. ועיין בדברי החזון איש בעניין זה (אבן העזר סי' קיז אות ח). בשו"ת היכל יצחק (שם) כתב שכל מי שאביו גוי הורע הרוב לגביו והוא אינו נאמן על יהדותו. נראה שהסברה לכך היא שבכל מקרה שידוע על נישואי תערובת במשפחה אין להניח שאמו ואם אמו היו ישראליות בדווקא, ולכן אין לו חזקת יהדות. כמו כן כתבו חלק מהפוסקים (עייין תחומין חלק יב, מאמר של הרב משה מרדכי פרבשטיין, יהדותם של העולים מרוסיה, עמ' 47-48) לגבי עולי רוסיה, שמכיוון שהם אינם יודעים שלפי ההלכה הוולד הולך אחר האם, הורע הרוב, כי מצוי שאדם יטען שהוא יהודי מכיוון שאביו היה יהודי ולכן הגויים החשיבו אותו כיהודי, אף על פי שלפי ההלכה הוא גוי כי אמו היתה גויה. מסיבה זאת גם בנידון דידן יש לדון אם הורע הרוב שהבא לפנינו בתורת יהדות ישראל הוא.

ב. דעת הריטב"א ביבמות (מז ע"א ד"ה בין בארץ) והנימוקי יוסף (שם טז ע"א מדפי הרי"ף) שאדם נאמן על יהדותו משום שזהו "מילתא דעבידא לאגלווי", שכל דבר העשוי להתגלות בעתיד, יש בו תורת נאמנות. ודבר זה, אם יהודי הוא אם לאו, עשוי להתגלות על ידי שכניו, מכריו וכדו'. גם בטעם זה יש לדון בנידון דידן, אם הוא דבר העשוי להתגלות. שכן לדבריו כל הראיות הושמדו. וכן לא מסתבר למצוא עדויות לגבי משפחה שהייתה מוחזקת כנוצרית לפני מלחמת העולם השנייה. האדם שלפנינו אינו טוען שהוא יהודי כי הוא גדל כיהודי ומשפחתו היא משפחה של יהודים. מדובר באדם שאסף פרטי מידע והוכחות על עברה של משפחתו, ובעקבות כך הוא הגיע למסקנה שיש לו צד יהודי במשפחה, והוא החליט להזדהות עם הצד היהודי שבו, וכלשון השאלה:

בדברי הטוען יש ארבע הוכחות ליהדותו:

א. בדרכו של אבי אמו היתה מסומנת האות J. עובדה זאת אינה יכולה לשמש ראיה ליהדותו, שכן הוולד הולך אחר האם, והוכחה ליהדותה של אם הטוען יכולה להיות רק מזיהוי של אם אמה כישראלית. עוד נוסף, שבשו"ת הר צבי (יו"ד סי' רכב) כתב

שלבאים מגרמניה אין חזקת יהדות כי רבו שם נישואי התערובת לאלפים ולרבבות, לפי עדותו יש לחוש בנידון דידן שמא אף על פי שיש לטוען שורשים ישראלים, הוא אינו יהודי על פי ההלכה.

ב. הגרמנים ימ"ש קראו לאמו 'שרה', שהוא כינוי לאשה ממוצא יהודי. גם עובדה זאת אינה ראיה גמורה, מכיוון שכידוע הגרמנים ימ"ש החזיקו כיהודי כל מי שאחד מאבותיו היה יהודי, ואפילו סבא אחד, ועל כן אין הוכחה שאמו של הטוען היתה יהודייה על פי ההלכה.

ג. בגיל צעיר סיפרה לו הדודה את הסיפור המשפחתי. לא ברור מה בדיוק סיפרה הדודה, ונראה שחקירה בעניין זה יכולה להאיר אור על מוצאו של הטוען.

ד. הטוען נימול כאשר היה תינוק. בשו"ת היכל יצחק (שם) כתב שאדם מהול הוא מן הסתם נימול בגלל יהדותו, כי הגויים לא נוהגים למוול. גם בספר אורחות משפט (עמ' שעד) כתב שמילה היא הוכחה על יהדותו. וכן הורה בנידון זה מו"ר הגר"א רבינוביץ שיש להחזיק את הטוען ביהדותו היות שהוא נימול בשנות השואה בגרמניה, ולכן לא מסתבר שמלו אותו אלא אם כן הוא היה באמת יהודי, ואמו או אחרים מקרוביו מלו אותו מתוך מסירות נפש. לכן יש להסיק להלכה להאמינו על יהדותו, שרוב הנימולים בגרמניה בשנות השואה יהודים הם.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:

הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן